

תוכן העניינים

ז	הערת המחברת
1	מבוא
16	א. כוחות אפלים
38	ב. שווקים שחורים
57	ג. אגם אדום
77	ד. סרטים של שני
97	ה. תרשימים ומפות
117	ו. הרכבת החתומה
133	ז. כצאן ללא רועה
151	ח. לנין בלפלנד
171	ט. היציאה מתחנת פינלנד
190	י. זהב
210	יא. חברים לדרך
230	המלצות לקריאה נוספת
235	שלמי תודה
237	רשימת התמונות

מבוא

להמונים ראוי תמיד לומר את כל האמת, את האמת העירומה, בלי לחשוש שמראה האמת יכריח אותם. נ"ק קרופסקאיה

כה אמר תומס קוק: שלושה מקומות בעולם חייב לראות בעיניו כל מי שמתיימר להיות תייר גלובלי. האחד הוא מצודת המדבר בטימבוקטו, השני הוא העיר העתיקה של סמרקנד, השלישי הוא עיירה קטנה בשבדיה. מה שמשך את קוק להפראנדה לפני 150 שנה היה אולי הזוהר הצפוני. התושבים סיפרו בגאווה גם על שודדי ים, אבל בזה התהדר כל מעגן לאורך החופים האלה. ואפשר שמה שבאמת קנה את לבו של קוק היו הדיווחים על איש במעיל מתבדר, בעל נס ובקיא בעשבים, שחלף כציפור גדולה מעל חשכת החוג הארקטי.

העיירה הקטנה לא הייתה רק נידחת. היא הייתה מקום מרגש, מסוכן, בקצה גבולו של העולם הנושב. הפראנדה שוכנת בקצה המפרץ הבוטני, הים המפריד בין המחוזות הצפוניים של שבדיה ובין פינלנד. דלתא של נהר חולשת על כל האזור, והעיירה השתרעה בזמנו על שרשרת של איים נמוכים, וכן על כברת אדמה מוצקה יותר מצד מערב. לימים צמחו לצד המים מקומות יישוב נוספים, ובהם עיירה גדולה בהרבה, טורניו, אבל שגרת הקיום חייבה את כל התושבים לחלוק בנטל: לצוד מה שניתן לצוד בימות החורף, להוליך בקר למרעה בגבעות הסמוכות, לרדוש בכויץ בזמנים החטופים של הפשרת השלג כדי ללכוד צלופחים שריצדו ונעלמו בין מרבדי הקנים המשייטים במים.

הגם שלאוכלוסייה היה מעט מאוד במשותף עם סטוקהולם (רוב התושבים דיברו ניב כלאיים מקומי), עד ראשית המאה התשע־עשרה היה האזור חלק משבדיה. ואולם ב־1809, בהסכם שסיים אחת מהמלחמות הרבות שניהלה רוסיה עם השבדים, נקבע כי הגדה המזרחית של הנהר – ובה גם האי המרכזי והסואן ביותר – תעבור לידי הדוכסות הגדולה של פינלנד, שטח שהרוסים חטפו לאימפריה שלהם שעה קלה לפני כן. הפראנדה הנטועה על מקומה בגדה השבדית צפתה אל אחותה הגדולה טורניו מעבר לנהר. השתיים היו לזרות.

הגבול החדש מעולם לא השרה ביטחון גמור. השלטון השבדי לא יכול היה

לשכוח שלרוסיה יש שאיפות התפשטות. כשהתגלו מרבצים עשירים של עפרות ברזל בקירונגה, פחות מ-300 קילומטר צפון-מערבית ממש, נאלצו משקיעים בסטוקהולם לגנוז תוכניות להקים מסילת ברזל חדשה, מחשש שמא הפראנדה תהיה ראש גשר לגל פלישה נוסף של אספסוף רוסי. עידן הקיטור של שבדיה היה בעיצומו, פסי ברזל הלכו והסתעפו צפונה כרשת עצבים, אבל אל הפראנדה לא הונחה שום מסילה. בקיץ, כשהציידים לא יכלו כבר לחצות את הקרח במזחלת, הקשרים המוצקים עם פינלנד התמצו בגשר עץ.

מה שחולל את השינוי היה מלחמת העולם הראשונה. המעצמות האטלנטיות של אירופה – בריטניה וצרפת – היו לבעלות בריתה של האימפריה הרוסית. הן נדרשו לשגר אנשים לכאן ומכאן, ואף הסכימו לספק לרוסיה תספוקת חיונית, לרבות מרעומים וכוונות מדויקות לנשק. אלא שהגישה הישירה ממערב למזרח נחסמה. צירי התנועה דרך גרמניה אף הם נסגרו למעבר כמובן, ובנתיבי השיט בים הצפוני ובים הבלטי, במקומות שלא מוקשו לעיפה, פיטרלו צוללות. רק הנתיב היבשתי בצפון שבדיה, הנידח והמפרך, הוסיף לתפקד. תומס קוק נפטר ב-1892. אם הפראנדה נראתה לו בשעתו כמקום אקזוטי, מעניין מה היה אומר עליה ב-1917.

החיבור לרכבת הושלם ב-1915. הוא לא היה אלא שלוחה צדדית עם מסילה בודדת, וקטרים צריכים היו לגלוש דרומה מקרונג'י, מרחק-מה במעלה הדרך. חרף חשיבותו של המסלול לסחר בתקופת המלחמה, הקו לא הגיע ממש עד פינלנד עצמה; וממילא, מסילות הרכבת בפינלנד (ככל המסילות בתחום שליטתה של רוסיה) נבנו לפי תקן אחר. מאחר שהיחסים בין הצדדים היו עדיין מתוחים מאוד, צריך היה לפרוק הכול (גם את הנוסעים) בתחנה בהפראנדה, להשיט לרוחב הנהר, לשאת במעלה הגדה התלולה שמנגד, ולשוב ולטעון על רכבת רוסית. בחורף היו מזחלות תרומות לאיילי הצפון, או לסוסים קטנים וחסונים, מתרוצצות על פני הקרח; בקיץ רחש הנהר סירות מכל סוג ותואר.

צוואר הבקבוק הזה היה מטרד מסורבל ובזבזני בזמן, אבל להפראנדה נכונה פריחה כלכלית. עד מהרה נעשו היא ואחותה שבגדה הפינית למעבר הסחורות העמוס ביותר באירופה. במסבאות העיירה הזעירה, שבעבר הגישו משקאות רק לרועי האיילים מהמקום, הצטופפו כעת כל מיני מאכערים וקומבינטורים ושוטרים סמויים שכילו את חייהם בבהייה בהם. כל חדרי המלון היחיד הושכרו לדיפלומטים ולפוליטיקאים שהחלו במפתיע לעבור בעיירה, בעיקר בריטים, צרפתים ורוסים. הם שנאו את האקלים ואת טרחת הרכבות האטיות, אבל חלופות קלות יותר לא היו עוד.

מצב הביש הזה הוליד גם את חזיון התעותעים המשונה הבא: אלמנת הצאר מריה פיודורובנה שהתה במערב אירופה כשפרצה המלחמה. היא הצליחה

לחזור הביתה בעצמה, אך הרכבת הקיסרית שלה נתקעה בדנמרק, ופקידי ממשל גרמנים סירבו להתיר לה לנסוע לרוסיה בשום מסילה משלהם. זו הייתה סיטואציה מביכה, אבל שיאי הקור שנרשמו בינואר 1917 המציאו ישועה. כשמשטח הקרח הגיע למלוא עוביו הופיע במקום צבא פועלים אשר הניחו מסילות ארעיות לרוחב נהר טורניוניוקי, בין הפראנדה לתחנת הרכבת בטורניו. קרונות הרכבת הקיסרית (על חדר הטואלט ואולם הכס והמטבחים וגנרטור החשמל הנייד) נגדרו אחר כבוד, זוגות־זוגות, ונרתמו לקטר פניני בעבר הנגדי. בקרונות הותקנו גלגלים מיוחדים כך שיתאימו למסילה הרחבה. אך נעלמו הקרונות באופק הפיני, וכבר היו הבחורים שוב על משטח הקרח וכידיהם מוטות ברזל כדי לעקור את הפסים.¹

תצלומים מימי המלחמה המוצגים במוזיאון המקומי מראים בריות שכמו הגיעו מעולם אחר: נוקשות, חנוטות במותניות הדוקות, מוזרות. במדים, בשרוך זהב ובמבחר כובעים מנוצים נדמים בני האדם ההם לחיזורים. כיום הנוף אינו חושף עוד שום עקבות לצללי הרפאים שלהם. שתי העיירות שעל הטורניוניוקי התמזגו – מדריכי הנסיעות כותבים על "הא־טו" – ודי לחצות את הכיכר שלפני הקניון כדי לטייל משבדיה לפינלנד ובחזרה.² הצד הפיני תמיד מקדים את שבדיה בשעה, מה שמסבך את לוחות הזמנים של האוטובוסים, אך את החיכוכים המוכרים ממעברי גבולות – ביקורת דרכונים, מכס, פקקי תנועה – הקפידו להחליק כמו שטרות מרשרשים של יורו. לא תמצאו שם אנדרטה ולא מצבת זיכרון קטנה, זולת תיבה עצומה כחולה כהה: הסניף הגדול בעולם של איקאה. באפריל עודה מוקפת שלוליות שמנוניות וערימות מטונפות של שלג מפויח, אבל לכשיפשירו, מגרש החניה יתמלא. עיניכם הרואות, הרוסים ממשיכים לכוא, כמותם גם הפינים ורועי האיילים מלפלנד. זה לא היה מפליא את האדם שבאתי לספר את סיפורו. הוא כתב הרבה על מסחר גלובלי. הוא גם חצה את הנהר הזה על פני הקרח. המסע ההוא שינה את העולם.

***

1 להרחבה בסיפור הזה, ולתצלומים של הרכבת, ראו: http://www.historiskt.nu/normalsp/staten/sb_bd_haparanda/haparanda_station_07.html (accessed January 2016).

2 באופן עקרוני, מכל מקום. בסתיו 2015, כשלאומנים פינים עוררו בהלה בציבור כאילו שטף של מהגרים עומד לפרוץ מהפראנדה, התחדשו בדיקות מאולתרות בגבול.

באפריל 1917, כשמלחמת העולם הראשונה עוד הייתה בעיצומה, מנהיג הבולשביקים הגולה ולדימיר איליץ' לנין חזר לרוסיה ברכבת. עוד לפני סוף השנה הוא אחז במושכות השלטון במדינה המהפכנית החדשה. פסגת הישגיו של לנין הייתה תרגום רעיונות שקרל מרקס העלה על הכתב ארבעים שנים קודם לאידיאולוגיה של ניהול המדינה. הוא עיצב משטר של סובייטים שמשל בשם העמלים, משטר שארגן חלוקה מחדש של העושר ותמך בתמורות רדיקליות לא פחות בתרבות וביחסים החברתיים. הפרוגרמה של לנין הציעה תקווה וכבוד לרבים מעניי ארצו, ובין החידושים החשובים אף העניקה מידה חסרת תקדים של שוויון לנשים. חשבון ההוצאות כלל אינספור חיי אדם, החל ברכבות שנרצחו בימי חייו של לנין. בין המתים, אנשים שכל פשעם היה בעלות על זוג משקפיים. בשבעת העשורים הבאים לקיומה של ברית המועצות עלה מניין קרבנותיה הנקיים לכדי מיליונים. בה בעת, דרכו המעשית ונטולת הסנטימנטים של הלניניזם לברר בשם הנדכאים עשתה אותו מודל לחיקוי למפלגות מהפכניות מסין ומווייטנאם עד התת-יבשת ההודית ועד האיים הקאריביים. נקודת הראשית של כל אלה, החל במדינת הינוקא הסובייטית וכלה במלחמת העולם הקרה, הייתה אותו מסע הרה גורל בצל המלחמה.

לנין נמצא בשווייץ כשעלה המסך. מנהיג המפלגה הבולשביקית נהנה מביטחון יחסי בביתו החדש, בגלות שגזרו עליו בתי הדין של רוסיה הצארית, אבל היה קצר רוח עד בלי די לראות בעיניו את המהפכה שניבא זה עשרים שנה. כרכים מן הסוציאליסטים ציפה לנין שהמהפכה תפרוץ אי-שם במערב אירופה, אבל הדיווחים שבאו בחודשים הראשונים של 1917 לימדו על הפגנות נרחבות בבירת רוסיה פטרוגרד. לפני שניתן לעכל את החדשות המרעישות כבר נודע בעולם שהצאר ויתר על כיסאו. עונת הקרבות עמדה בפתח, התוכניות למתקפה גדולה במערב כבר היו מוכנות, ופתאום עתיד הקיסרות הרוסית הוטל בספק. המוני העם בפטרוגרד הריעו: ארצם נעשתה רפובליקה, לפחות עד שתאושר חוקה.

כרוב רובם של הגולים הרוסים שמע לנין את הבשורות והתמוגג. משימתו הראשונה כראש המפלגה המהפכנית המיליטנטית ביותר הייתה לחזור הביתה. אך הוא היה לכוד. בריטניה וצרפת – שתיהן לא נטו לסייע בתוכניות הנסיעה שלו. לנין נודע בהן כמתנגד נחרץ למלחמה, ושתי המדינות מיקרו את כל מרצן הדיפלומטי בשכנועה של רוסיה להמשיך להילחם, כדי שיוכלו לנצח. סירובן לעזור הותיר ללנין רק מסלול נסיעה אחד. צריך היה לתפוס רכבת לגרמניה, לצלוח לשבדיה במעבורת, ולהמשיך משם צפונה למעבר הגבול בהפראנדה. הקושי הפעם היה נעוץ בגרמניה עצמה, אשר צבאה היה עסוק מאז 1914 בטבח של מאות אלפי חיילים רוסים בחזית המזרחית. דומה שלנין הגיע למבוי סתום:

אם יחצה את גרמניה ייחשב בוגד, ואם יישאר בשווייץ יתעלם מצו הגורל שחכה לו כל חייו.

לנין בחר מטבע הדברים בחלופה הראשונה. מה שאפשר אותה היה שיתוף פעולה בלתי צפוי מצד הפיקוד הגרמני העליון. הקיפאון במלחמת החפירות כפה על כל מעצמות אירופה לתור אחר דרכים להשיג יתרון מחוץ לשדה הקרב. לקראת 1917 התחבב על חבורה קטנה של פקידי משרד החוץ הגרמני הרעיון להשתמש בגורמים חתרניים לערעור היציבות של מדינות האיוב. הם מימנו מורדים בשורות צבא צרפת, חימשו את הלאומנים האירים וחלמו להצית התקוממות בגבולות הודו. כשעלה שמו של לנין הם עמדו מיד על הפוטנציאל הגלום בו לשבש את מאמצי הלחימה של רוסיה. אם הכול יתנהל כשורה והצבא הגרמני ינצל את שעת הכושר למהלומה מוחצת באמת על בריטניה וצרפת, בתוך זמן קצר לא יזדקקו לעזרתו.

הודות למחשבה המרנינה הזאת הסכימו הפקידים הגרמנים בנפש חפצה לארגן ללנין מסע בטוח בארצם, ואף נעתרו לבקשתו כי הקרון שבו יוכלו הוא וחבורתו יוכר כישות אקסטרטוריאלית, ייאטם מפני העולם שבחוץ ולא ייטמא אפוא במגע כלשהו עם אוכלוסיית איוב. בצעד שנוי יותר במחלוקת הם גם ארגנו תמיכה כספית בכמה מיוזמותיו המהפכניות – "הזהב הגרמני" המושמץ. הצרפתים והבריטים ידעו שהמסע מתקיים, וגם אם התקשו להפריד בין שמועה לעובדה, די היה במוניטין של לנין להדליק נורות אדומות. היו שתבעו אפילו לעצור אותו בדרך, ביער הארקטי של שבדיה למשל. אבל כשבא הרגע, איש לא רצה לשאת באחריות וללחוץ על ההדק.

סיפור כזה יכול היה להופיע בנקל באחד הרומנים של ג'ון באקן. ואמנם, חודשים לא רבים לפני כן פרסם באקן את מותחן הריגול ירוק הגלימה (*Greenmantle*), ובו הנבל אשר הספר נושא את שמו מטיף נגד הבריטים ובעלי בריתם במלחמה. ביתו של ירוק הגלימה לא היה ברוסיה (באקן בחר במזרח התיכון), אך העלילה נשענה על סוכן חשאי שלא התעצל לחצות את כל גרמניה כדי להגיע אליו. "סבור הייתי שאמצא בריקדות גדולות וגדר תיל עם שוחה", מסביר גיבור הספר ריצ'רד האניי, "אך לא היה מה לראות בצד הגרמני זולת חצי תריסר זקיפים... במדים אפורים. קיבצו והוליכו את כולנו לאולם המתנה רחב ועירום ובו דלק תנור גדול. משם לקחנו שניים-שניים לחדר פנימי ובדקו אותנו... הפשיטונו עירומים כביום היוולדנו... הגברים שעסקו במלאכה היו אדיבים למדי, אך מקפידים בקלה כבחמורה"³. לנין עתיד היה להתנסות בניסיון העגום הזה על בשרו, וזירת ההתרחשות הייתה בית המכס בטורניו. יתר על כן,

מי שפשפש בציציות שלו לנגד מבטם הספקני של חבורת שומרים רוסים היה קצין בריטי.

המסע הסתיים בתחנת פינלנד בפטרבורג. בראש זקוף, כמעט ללא סימן לעייפות אחרי שמונת ימי הנסיעה, צעד לנין דרך שורות תומכיו המעריצים בדרכו לשנות את מצעדה של ההיסטוריה הרוסית. הבולשביקים ארגו לימים מהמעשה הזה מיתוס שטוף קסם, אבל את פסק הדין הזכור מכולם השמיע וינסטון צ'רצ'יל. "אין להקל ראש בהימורים הכבדים שמנהיגי המערכה הגרמנים כבר נסתכנו בהם באותה עת. אולם לבם פרפר בקרבם כשהפנו אל רוסיה את הנשק האיום מכול. הם הובילו את לנין בקרון משאות אטום, כחיידק הדבֵּר, משווייצריה לרוסיה"⁴.

למען הדיוק, "קרון המשאות" לא היה חתום הרמטית; דלתות הצד ננעלו רק לעתים רחוקות ואנשים יצאו ונכנסו בהן. המסע גם היה תובעני הרבה יותר משנרמזו בתיאורו של צ'רצ'יל. שלושה ימים תמימים נדרשו לרוסים לחצות את גרמניה, וכל אותו זמן נבצר מהם לקנות דבר מאכל, לא כל שכן לרדת לרציף ולחלץ עצמות. אם הצליחו לישון, ישנו בתאי הקרון הרחוסים על ספסלים קשים, ראשיהם מנקרים על חזות שכניהם לספסל, אפופים חלומות בניחוח של לחם עבש וגרביים. עם דימוי החיידק, לעומת זאת, אני מזדהה מיד: כשם שמלחמת העולם הראשונה הולידה קונספירציות שאפתניות, כך בימי חיי התנהלו שלל משחקים בינלאומיים – דיפלומטיים, כלכליים וצבאיים.

האיומים על היציבות ברחבי הגלובוס חמורים היום כמעט כמו שהיו בזמנו של לנין, וכנופיה של מעצמות שלא השתנו אלא מעט עדיין נאבקות בתוכה כדי לשמור על מקום בפסגה. אחת השיטות שנוקטות המעצמות בסכסוכים אזוריים, הואיל ועימות צבאי ישיר נוטה לגבות מהן מחיר יקר מדי, היא אספקת סיוע ומימון לקבוצות מקומיות של מורדים – חלקם כבר נמצאים בשטח, אבל אחרים יש צורך להצניח, ממש כמו במקרה של לנין. אני מהרהרת בדרום אמריקה בשנות השמונים ובמלחמות המלוכלכות אשר פרצו מאז במרכז אסיה. אני נזכרת בלב כבד בעימותים שעוד מתנהלים בעולם הערבי. פרשת הרכבת של לנין אינה שייכת לסובייטים בלבד: אם תרצו, היא גם משל על תחבולות בין-מעצמתיות. והכלל ידוע: מעצמות גדולות כמעט תמיד מקדיחות את התבשיל.

***

F. W. Heath (ed.), *Great Destiny: Sixty Years of the Memorable Events in the Life of the Man of the Century Recounted in his own Incomparable Words*, New York: Putnam's Sons, 1965, pp. 388–389 4

ידעתי שאצטרך לחזור על הנסיעה בעצמי. מסע אינו רק מקומות, מרחקים וזמנים; יש דברים שהעין מוכרחה לראות. האתגר הראשון היה לוודא שהמסלול נכון. היסטוריונים הסבירו את הסוגיה בשלל דרכים, אבל עוד לא ראיתי מפה אחת שבה מוצג נתיב הנסיעה האמיתי של לנין. רוב המומחים שולחים אותו צפונה, על מסילה שכלל לא נבנתה עדיין ב־1917, וספר אחד לפחות – קלאסיקה שזכתה לאינספור הדפסות חוזרות – סוטה מהמסלול הרבה יותר מ־1,500 קילומטר.⁵ המסלול אינו סתם פרט שולי. יש הבדל בין הפלגה על פני הים הבלטי ובין מסע ארוך בשלג הלפלנדי. רכבת דוהרת ביער שומם בלילה שחור, בלי דרך באופק, הרי זו בכל זאת הצעה מאיימת לאין שיעור מספינה שתשיט מול מחרוזת עליזה של עיירות חוף.

Continental Railway Guide של ברדשו מ־1913, למרות עוביו וחרף הצבעוניות המרהיבה של כריכתו, אינו מועיל הרבה. לוח הרכבות בימי המלחמה השתנה מדי שבוע בשבוע, ועד 1916 עוד הניחו מסילות חדשות. השארתי אפוא את ברדשו על המדף, והצטיידתי בלוחות זמנים מן הארכיון, משנת 1917, ברשימות הקריאה שלי ב־55 כרכי כל כתבי לנין ובמפה ענקית מלבד עט ומחברת ארזתי בתיק גם מכשיר הקלטה דיגיטלי קטן. כשאני מפעילה אותו כעת על שולחן העבודה, מה שנשמע ממנו הוא שירת אירופה בתנועה: מקהלה של שפות, נהמת מכוניות מהרחובות הסמוכים, הקטרים, מערכות הכריזה, הבלמים והדלתות הניסוטות. אלמלא עמד המכשיר מלכת לאחור מכן, הוא היה קולט שעות של שיחה: קולות כבושים, משועממים, ממתיקי סוד או עזי מצח, אך רק לעתים נדירות רמים יותר מן השקשוק המערסל של המסילה ברקע.

תכננתי לרדוק לא רק בנתיב הנסיעה המדויק של לנין, אלא בלוח הזמנים שלו: לצאת מציריך ב־9 באפריל ולהגיע לסנקט פטרבורג כתום שמונה ימים והרבה יותר מ־3,000 קילומטרים. היה ברור שמצפה לי ריצה מטורפת, אפילו ברכבות הזריזות ביותר באירופה, אבל ללנין אצה הדרך ואני החלטתי ללכת בדרכו. אף על פי שכל ההחלפות צריכות היו להתבצע במהירות הבזק, עמדתי

5 רוב כובד האשמה רובץ על מרטין גילברט (Martin Gilbert, *Russian History Atlas*, London: Weidenfeld & Nicolson, 1972). במפה שבספרו (עמ' 87) מסומן מסלול המקיף את הים הבלטי, מסטוקהולם, דרך הנגו (Hangö) ומשם לפטרוגורד, ומקצץ מנתיב הנסיעה האמיתי של לנין יותר מ־1,500 קילומטרים. אותה מפה בדיק שוחזרה בגרסאות מאוחרות יותר של הספר (*The Routledge Atlas of Russian History*, London: Routledge, 2002 and 2007). רוב שאר ההיסטוריונים שולחים את לנין במעלה החוף השברי לאורך מסילה שכלל לא הונחה לפני שנות העשרים.

ליהנות כמו לנין גם מזמן פנוי להתבונן בנופים המתחלפים, שדומה כי נמתח לאינ־קץ. מאה שנים חלפו מאז עבר כאן הרוסי הדגול. העיירות הקטנות שראה בגרמניה, נאות וקומפקטיות כצעצועי עץ, מכותרות עכשיו ברובעים מסחריים ואוטוסטרדות. הנוף האורבני גולש קילומטרים רבים מחוץ לפרברים הוותיקים. אבל מעל לכול בולט העדרה המוחלט של תחושת סכנה. כשחצתה הרכבת שלי משווייץ לגרמניה היא אפילו לא עצרה, אך בימיו של לנין זקר הגבול הזה כנגדך המון קני רובים, ולארץ שמעבר לו יצאו מוניטין של רוצחת. המסע שלי היה מהיר, בטוח וחרף מתקלות; המסע של לנין, כשמסביב הומה סער המלחמה של אירופה – מפרך ומצמית.

לנין אולי היה מתקשה לזהות גם את העיירות והערים שעצתי בהן. בציריך, לקראת היציאה לדרך, טיילתי במעלה הרחוב הצר שלנין התגורר בו בשעתו. ירדתי ברגל אל האגם וביקרתי בבתי הקפה שבהם נהגו הגולים הרוסים להיפגש. אז היה זה אחד הרובעים העניים, ועכשיו יש חנויות לרוב אפילו לאורך הדרך הקצרה אל הספרייה שלנין אהב לעבוד בה, ולא תראו שם שום דבר מצמית פרט לתגי המחיר על הנעליים העשויות ביד ועל צבעי המעצבים תוצרת חוץ. מעמד הפועלים נעלם, בתי החרושת אינם עוד. המבנה ההרוד של בור־או־לָאק, בית המלון המפואר בעיר, הוא אחד הציונים היחידים בנוף שנותרו פחות או יותר כפי שהיו בשנת 1915, שבה השתקע באחת הסוויטות במלון פֶּרְבּוּס, המתווך רב־המסתורין שטיפל בחלק מן הכספים שהועברו ללנין מגרמניה. כעבור מאה שנים, לפחות העשירים מקבלים כל מה שהם רוצים.

מרענן היה לגלות, כשהתעמקתי בעניין, כי תעשייה מסורתית אחת צלחה איכשהו את מחסום השנים. רושמן השאנן של הרכבות הגרמניות האולטרה־מודרניות השכיח ממני שנתים השיט בין זֶסְנִיץ לנמל טְרֶלְבוּרְג בשכדיה שימש משך מאות שנים לתנועת מבריחים. כשהכנסתי את המזוודה המתגלגלת בדלת המתכת כבר היו כל כיסאות המטוסים במעבורת, ישרי גו כדרגשים ככנסייה סקוטית, תפוסים במשפחות וכגברים עם מחשבים מרצדים, אך הטרקלין הקרנבלי על דקליו המלאכותיים וספסליו הכחולים הזכיר יותר את טיראנה או את בוקרשט, בייחוד כשכולם התחילו לצעוק. עמדנו עוד במעגן בזסניץ כשהקלות החלו. בלב המהומה עמד משטח עצום של בירות, כרוך בניילון נצמד, גמלוני כמו מקרר במטבח מוסדי, אשר כמה גברים התאמצו לגרור מעל מדרגה. הייתי צמאה מהרכבת הקודמת, וגם עייפה ורוצצה, ומחשבותי נטו אפוא מאליהן לקשור את המשטח עם בר הנוסעים הסמוך, אך כשהתנודדה פנימה עגלת היד העשירית, ואז עגלת היד העשירים, כולן עמוסות פחיות של בירה גרמנית, הבנתי שאני נוסעת בעורק תחבורה של אלכוהול פטור ממכס. הטובין המוכרחים, מגובבים בערימות מתחת לברזנטים וקשורים בחבקים, התנשאו

סביב קבוצות הסוחרים כחומות בצורות בעודם מחלקים ביניהם קלפים ומציצים בטלפונים סלולריים.

אותם סוחרים – אנשי עסקים, אלא מה? – היו נצר לשושלת מרשימה של מבריחים. אבותיהם חרשו את המסלול הזה במשך כל מלחמת העולם הראשונה, פעם עם צורכי רפואה ופעם עם מכתבים מוצפנים בדיו סתרים פרימיטיבית. מה שעשה את הכנופייה הנוכחית כה מיוחדת הייתה האירוניה ההיסטורית, שהרי כל הטייקונים לעת מצוא באו מארצות שבהן המשטרים הקומוניסטיים אסרו בשעתם על מסחר פרטי. המהפך הפתאומי הזה מסביר במשהו את היחס הצונן שבני ארצו של לנין מפנים אליו בעת האחרונה. הם חנטו אותו כמו בובה של גומי, הקדישו מחקרים מדוקדקים לעיון במוחו, אבל כבר אין מי שאוהב אותו באמת; הגווייה נשתמרה בלי הלב. המוניטין של לנין גרועים במיוחד באזורים שהשלטון הסובייטי נכפה עליהם בכוח. במערב אוקראינה, למשל, השנאה לרעותיו של לנין קשה עד כדי כך שבשנת 2014 צריך היה לטבוע מילה מיוחדת, "לנינאפאד", כשמפגיני מְאֵרְדָן הפילו באבחה אחת עשרות פסלים שלו.

בין שכנותי לנסיעה הייתה אשה שהגיעה, מתברר, מן העיר סופיה. בשיחה שגלגלנו בין מצוקי תיבות הבירה היא נזכרה בקומוניזם הבולגרי, נוקשת בלשונה על חניכיים חשופים. הפתיע אותה מאוד לשמוע שאין עמי שום מטען. אילו סיפרתי לה על המסע שלי בעקבות לנין הייתה חושבת בוודאי שנטרפה דעתי. מה שהברנש המת הזה מסמל כיום במדינות כמו שלה – שחיתות, מצוקה, שקרים וניצול של סמכות – הוא מערכת כה רקובה עד שלא ניתן אפילו לדמות אותה למאובן. אבל אני ידעתי שפעם הייתה בה רוח חיים, וכמו כל ציידת מאובנים חלמתי לנסוע בזמן אל העולם שבו המאובן שלי חי ונשם.

האביב עמד באוויר כשיצאתי מציריך לפני שישה ימים. בטורניו השלג המצליף מקפיא את הדם. תחנת הרכבת המקומית, שריד אחר ממלחמת העולם הראשונה, היא בית לבנים העומד כעת בשימונו על רצועת חוף. בגבי – מעבר לנהר אבל לא ממש ממול (כמו תמיד, איש לא היה מוכן להסתכן) – תחנת הפראנדה, ברייה מגונדרת יותר בשעתה. אלא ששני המקומות ריקים עכשיו והקווים סגורים זה שנים לתנועת נוסעים. כדי להגיע לתחנת הפראנדה ממרכז העיר נאלצתי לעבור את בית הסוהר המחוזי. הצד הפניני נאה יותר, לפחות היום, ובלי ספק אינו כה מאיים. בתחנה ישנו גם לוח הנצחה לזכר המסע המפורסם של לנין, היחיד מסוגו שמצאתי בהפראנדה-טורניו. מן הסתם היה זה השלטון הסובייטי שגרם לפינים להציב אותו. בשנות השישים, כשנערכו בכרית המועצות חגיגות היובל לדיקטטורה של הפרולטריון, ניסו הדיפלומטים הרוסים

באירופה לשדל את מארחהיהם להתקין פיסות מתכת כאלה בכל האתרים שלנין עבר בהם.

אלא שציוני הזיכרון הופכים שקופים עם השנים. שלשום הלכתי לחפש לוח נחושת במלון סבוי בִּמְלֵמוֹ. לנין וחברי המפלגה הרעבים סעדו שם אחרי הנסיעה במעבורת מגרמניה, וקראתי סיפורים על אולם שובה עין ועל שירות שיעילותו הולכת לפניו. פקידת הקבלה נראתה אבודה. "לנין?" – שאלה לבסוף. "את מתכוונת לג'ון לנון?" ובכן, היה לוח נחושת כזה מעברו השני של הלובי, וכשהתבוננתי בו יכולתי להבין מדוע שמו של לנין לא נשמע מוכר לבחורה הצעירה (חרף הגילוי המרעיש שהיא עצמה באה מרוסיה). הנחושת רובה ממורקת ומתנוצצת בחדווה, אבל החתיכה הנושאת את שמו של לנין עמומה, וכוכבים מסדר גודל אחר לחלוטין מאפילים עליה: ג'ודי גרלנד ובריז'יט בארדו, אבבא והנינג מנקל.

לפחות האיש בסטוקהולם ידע מי זה לנין. היה לי (כמו ללנין) רק יום אחד להסתובב בעיר, ויותר מאדם אחד שאל אותי למה אני חייבת לעזוב כל כך מוקדם. "את עוקבת אחרי לנין?" קרא בעל החנות. "לא שמעת? איחרת באיזה מאה שנים!" שנינו צחקנו, אבל בזה היה כל העניין. לא נסעתי לשם רק כדי לחזור על סיפור ישן. בכל הכבוד לפרטים החדשים שנחשפו לאחרונה בארכיונים ברוסיה, אני רצינית לעשות יותר מאשר להשלים פערים היסטוריים. עליתי לרכבת כדי לשחזר מסע מלפני מאה שנים, אך את הספר הזה אני כותבת מפני שכולנו חיים עכשיו בעולם אחר.

המלחמה הקרה רבצה כריחיים על הרמיון של כולנו. היא קבעה לכל דבר מקום על הציר שבין שני קטבים – בעד או נגד, ימין או שמאל – עד שהצבע אזל כליל מהסיפור ההיסטורי. רובנו בחרנו לכתוב ספרים על בית רומנוב ועל נסיכות יפות בשמלות לבן. אבל כשהרהרתי באירופה בשנת 1917 וניסיתי לדמיין שם את דמותו של לנין, נתקלתי שוב ושוב בהקבלות לתקופתנו אנו. לעתים קרובות עוסקים במורשת לנין כאילו היא ישות מופשטת, רשימות כתבים ונאומים, פורמליסטיקה. הכובד המוחץ של הכתבים האלה מקשה עלינו להבחין בעורקים החיים, אלה שעודם רלבנטיים לאור ההתרחשויות הטרויות בעולם. זו רשימה ארוכה, אבל היא כוללת תמורות במערך הכוחות העולמי, ריגול ומזימות מלוכלכות, אידיאולוגיה פנאטית וערב רב של פעולות התנגדות למשטר.

הספרים הישנים סיפרו את הסיפור בדרכים שהיו יפות לשעתם. ב-1940 ניצל אדמונד וילסון את המסע של לנין לתחנת פינלנד כדי לכתוב על סוציאליזם, לאחר שטרם כמה עשורים לעצב מעשייה קלאסית על תקוות

שנכזבו.⁶ אלן מורהר חיבר בשנות החמישים סקירה מפוכחת יותר, במימון חלקי של מגזין "לייף", שתכליתה הייתה לחשוף את האמת על הזהב הגרמני שלנין קיבל כביכול.⁷ מייקל פירסון חזר אל הפרשה הזאת בשנות השבעים, הפעם לתכלית דרמטית.⁸ פלין היטיב לכתוב על רכבות גרמניות ורכילות אנגלית, אבל בסוגיות פוליטיות הטיפול שלו היה צולע, אפילו מתחמק. על אלה צריך היה לקרוא אצל הסוציאליסט מרסל ליבמן – אשר ראה בסיפורו של לנין (כמו בכל כתביו) "אחד מן הלפידים הבהירים שאנו יכולים להאיר בעזרתם את התופעות הפוליטיות של זמננו".⁹ ההשקפות של ליבמן ושכמותו נראות מיושנות היום, ומי כבר פונה ללנין לחפש הארה. אבל מהפכות עודן מתרחשות, מנהיגים עוד מטיפים לזעם ולמאבק מזוין, וקהל גדול עדיין שותה את דברם בצמא.

העולם של מרקס ולנין היה פעם העולם שלי. יצאתי לביקור ראשון ברוסיה כשהמטטר עוד היה סובייטי והערים אפורות, נטולות קפה וכמעט מואפלות בשעות הלילה. עליתי לקברו של לנין, והתפעלתי מחרדת הקודש האמיתית שהרגישו כמה מהאנשים שפקדו אותו. ברבות השנים, כאשר מוסקבה נהפכה לדובאי של הצפון, הייתי מבלה שעות בין השרידים המאובקים של העבר. הנדיבות הרוסית אפשרה לי לחקור את הקורבנות והקשיים של שנות השלטון הסובייטי ממש כאילו חקרתי את השורשים של משפחתי. כאשר האזנתי לזיכרונות של אנשים שנעצרו והוגלו למחנות עבודה, וכאשר ביקרתי בקברי אחים מתקופת סטאלין, התוודעתי לכמה מן הטרגדיות שגזר הקומוניזם על הנשים והגברים שחיו תחת שלטונו. אמנם לא הייתי מאלה שמצאו בכל היבט של ברית המועצות משהו רע, כוזב או מוטעה, אבל כך או כך, התוצאות היו קטסטרופליות. הבנתי מדוע בכל רחבי אירופה, בצפון אמריקה ובשאר המדינות העשירות חגגו את נפילת ברית המועצות. משהו דומה לחגיגות היה גם ברוסיה. כולנו, כמובן, מחינו דמעות של אושר עם נפילת חומת ברלין, אבל הצהלות שכורות הניצחון של הזרים בהכרח העלו איזו חמיצות בפה.

6 Edmund Wilson, *To the Finland Station: A Study in the Writing and Acting of History*, New York: Harcourt, Brace & Co., 1940

7 Alan Moorehead, *The Russian Revolution*, London: Harper, 1958 (להלן: Moorehead, *Revolution*)

8 Michael Pearson, *The Sealed Train*, New York: G. P. Putnam's Sons, 1975 (להלן: Pearson, *Sealed Train*)

9 Marcel Liebman, *Leninism under Lenin*, London: Cape, 1975, p. 22 (להלן: Liebman, *Leninism*)

האמת, שנעשתה ברורה רק בחלוף הזמן, הייתה שלא כל בני האדם אמנם הוקסמו מערכי ה"מערב", כפי שהוא נקרא אז, במידה שהיו צריכים להיקסם מהם לדעת מנהיגי העולם החופשי. הדיבורים על ניצחון עדיין מוקדמים: "ניצחון" הוא מונח מטעה כשם שהוא בלתי זהיר. הדיפלומטים הבריטים ברוסיה טעו אותה טעות בימי לנין כשהניחו שכל אינדיבידום על פני הגלובוס היה רוצה להיות מין בחור כארז כמותם. הם מעולם לא הבינו עד הסוף כי לנין לא היה סתם דמון תוצרת חוץ שהרחיק את הרוסים מתעודתם ההיסטורית להיות גרסאות כנועות של אנגלים. לימים התגלה לי שהבריטים מימנו גולים רוסים משלהם, ואף ליוו אותם לפטרוגרד להטיף להמונים בכיכרות. הם נכשלו במקום שלנין הצליח, מפני שהוא הבטיח לשומעיו דברים שהחשיבו יותר מהגינות בריטית וממטענים נוספים של רובים.

הדוגמה הקרויה מרקסיזם-לניניזם-סטאליניזם כבר הייתה קליפה ריקה בתקופת לימודי באוניברסיטה הממלכתית במוסקבה בשנות השמונים (וההנהגה, ברגישותה, השמיטה את הסטאליניזם מהצירוף), אבל ידעתי שבזמנים אחרים היא נדמתה חיונית ורלבנטית. ימיה היפים ביותר היו ב-1917: באביב ובקיץ של אותה שנה היה לנין בשיא כוחו היצירתי. אירע מה שאירע שעלה לשלטון, האיש ששב הביתה ברכבת החתומה קנה את לב ההמונים בהציעו פיקחון ותקווה. המסר שלו דיבר למגזר גדול בעם הרוסי, אותם שרצו יותר ממה שמנהיגיהם הוותיקים סברו שמותר להם לבקש. הדרך שנסעתי לאורכה היא מציאות גיאוגרפית, אבל יצאתי גם למסע בזמן, להצפין על פסי המתכת אל נוף של אפשרויות נשכחות.

***

המסע מסתיים בסנקט פטרבורג הקסומה, היא פטרוגרד של לנין בימי המלחמה, בירתה השנייה של רוסיה. שלושים שנה אחרי קץ הקומוניזם, אפילו כאן הולכות ונמחקות עקבות מסעו הגורלי של המנהיג. העיר, המעוטפת בעלי זהב ומצובעת בגוני פסטל רעננים, נחושה להחזיר ליושנם את ימי הדרה האימפריאליים. ובכל זאת נותרו בה כמה מקומות שבהם מרשים לשלהבת המהפכה לבעור בערה מבוקרת: אחד מהם שוכן ברחוב שקט ברובע פטרוגרד, לא רחוק מאוד מתחנת המטרו צ'קלובסקאיה. כמו ברבים מבנייני השיכונים הישנים, לובי הכניסה המתפורר מציף אותך בריח של כלבים, משקעי עשן ובירה. כיסאות הגלגלים החונים לאורך הקירות כולם חדשים, מפירמות יקרות, אך נראה שלא הייתה נכונות לארגן קופה משותפת ולממן מעלית רחבה דיה לשאתם לקומות העליונות. כמו הגרפיטי בצדו החיצוני של הבניין, גם כאן נמסר פסק הדין של

האומה על הקולקטיביזם. במעלה המדרגות, דלתות הדירות הפרטיות עבות כמו בכספות בבנק. קירות הבניין מטים לנפול, חרושים סדקים עצומים, אבל ביום שבו הכול יקרוס הדלתות יישארו במקומן.

בהגיעי לקומה העליונה רמז לי דיוקן של ולדימיר פוטין על קיר המשרד איזו גרסה של לנין אני עומדת כנראה לפגוש היום. אנשי הצוות כאן נוטים להתרשם מלנין המנהיג והמורה הדגול יותר מאשר מלנין המהפכן שחתר למלחמת אזרחים עולמית. מי שמושיטה לי יד ללחיצה היא אשה מטופחת, דייקנית ומצוחצחת. אבל היא גם שופעת נדיבות, וברגע שהשתכנעה כי אני באמת מעוניינת להקשיב, וכי אני גם צריכה לראות ולהבין, היא נפתחת ונהפכת למדריכה אידיאלית. לא מזיקה העובדה שגם אני, כמותה, חייתי בעולם הסובייטי. יש לנו שפה משותפת, שפה שצערות וצעירים ברוסיה כלל אינם מדברים.

המקום שהיא משמשת כאוצרת שלו הוא מוזיאון אֶלְיָזָרוב – הדירה שאחיותיו של לנין התגוררו בה בחברת גיסו, ובמשך זמן קצר גם עם אמו, בשנותיה האחרונות. לכאן הגיע לנין באפריל 1917, בשעות הקטנות של הבוקר, לאחר קבלת הפנים שערכו לו בתחנת פינלנד. אני מציצה לחדר השינה ויכולה לדמיין אותו משליך את המקטורן על המיטה בעוד נְדִיָּה קְרוֹפְסֶקָיָה, אשתו זה קרוב לעשרים שנה, מתירה את כובעה וטופפת כה וכה, בנעלי בית שאולות, כדי לסדר את החדר. בני הזוג הוסיפו להתגורר בדירה בששת השבועות הבאים, דחקו את האחיות ממקומן וחלקו אתן את התה.

לומר ששימרו את הדירה הוא ביטוי עדין מדי. המגהץ עוד שעון על הכירה, אמבט הנחושת ממתין לרוחץ. המיטות הצמודות ששימשו את הזוג עוד מוצעות במצעים אשר מריה, אחותו של לנין, אהבה לקשט כמו ידיה במעשי רקמה מסולסלים. חפציה של אמו נמצאים בחדר השינה הגדול, אך לצדם עומד תיק נסיעות שהושאר פתוח כדי שנראה את תוכנו: מברשות, ערכת גילוח ובקבוקים למי קולון. העור החבוט מזכיר לנו שלנין בילה את מיטב שנותיו בדרכים, ארז ופרק תיקים כאלה, גר בבתים שלא היו יותר מחדרים שכורים בערים זרות. אף שתיק הרחצה הזה מקרין, בדרכו, איזה הידור, תפקידו במוזיאון הוא לסמל חיים של פרוש, של נווד, לנין שהיה חלק מהמיתוס הסובייטי.

מה שלא התכוננתי אליו הייתה ההקפדה המופתית על הפרטים, האווירה הכבדה, המחניקה לא פחות מכל טרקלין דיקנסי. כרים משונצים וכריות מרוקמות פוזרו בכל פינה (אבל תמיד בטוב טעם), וכל תצלום ממוסגר קורצף עד חורמה ומפיק ברק אצילי. מעל מיטה אחת אפילו משתלשל מתלה עם אמרת תחרים שהאורח יכול לתלות עליו את שעונו. חדר העבודה ממול גברי (הוא היה שייך למרק אליזרוב, גיסו של לנין, שעשה את הונו בתובלה ימית),

אך הגבריות הזאת מסתכמת בגוון השחום של הקירות ובהעשרת התחרה בכלי שחמט. הגודש מסחרר אותי לרגע, ופתאום העיץ נעצרת על אגוז קוקוס. "לאליזרוב היו קשרים מעבר לים", מסבירה האוצרת. "הוא הביא את זה הביתה. זה היה אוצר". אני מנערת את האגוז, והליבה המרוקנת מחזירה לי שקשוק עמום. הממזר מוטל כאן כבר יותר ממאה שנה. אלמלא הרצינות התהומית המתחייבת כאן עוד הייתי מתפתה לצחוק.

מכאן אנו פונות לחדר ההסבה. הבניין שבו התגוררה משפחת אליזרוב מחקה בצורתו חרטום של אונייה, והחדר הזה ממלא את הזווית החדה. אם אי-פעם יסיטו את וילונות המוסלין, אור יום יציף מיד את החלל המשולש. במקום זאת יש נורות חשמליות. לנין רחש הערצה מיוחדת לנורות כאלה: "קומוניזם הוא שלטון המועצות והבאת החשמל לכל רחבי הארץ", אמר פעם. אחיותיו לא היו בטוחות בכך כמוהו, כנראה, כי על כל המנורות חופים אהילים בעלי שוליים עתירי חרוזים. "אנה הכינה אותם", מסבירה האוצרת, "כי היא לא רצתה שאחיה יספוג קרני חשמל שגורמות נזק לבריאות".

לנין התענג על הדירה הזאת. קל לשכוח שהוא היה אדם מכובד ואמיד למדי, איש הבורגנות של תחילת המאה העשרים – אפודות, מפיות מרוקמות ומה לא. מחברת הציור של אשתו מונחת על שולחן האוכל. אני מעלעלת בה ותמהה איך בכלל היה לה פנאי לצייר. בני הזוג היו חשוכי ילדים, וקרופסקאיה הפנתה את כל מרצה כמעט לצורכי המהפכה, אבל כשנמצאו לה כמה רגעים להירגע הייתה נוטלת לידה את המחברת. מן העמודים נשקפים ילדים תפוחי לחיים, שערם המקורזל קשור בסרטים; הנה זאטוטים עם גורי כלבים, הנה נערה עם חתלתול. נדמה שהחמצנו משהו מעולמו של המהפכן המצליח. כל אותם אנשי המרי באו מבתים שלווים, אפילו מחניקים. הם לא חיו מחוץ לתקופתם; הם היו כמעט אפופים בה.

בעודי הוגה בדברים האלה, האוצרת מצווה עלי לשבת. היא מרימה את מכסה הפסנתר ששום דירה כזאת אינה שלמה בלעדיו (פמוטים, תיבת עץ גרמנית, אותיות גותיות) ומתקינה את זרועותיה כמו מורה. וכשאני יושבת כך, בחדר ההסבה שלנין נהג לפוש בו, מוקפת בכל חפצי הנוי שלו ובמעשי הרקמה של אחיותיו – היא מתחילה לנגן. הפסנתר מזיף, אבל הכישוף נוטל ממני את היכולת למחות. הקולות מרחובות סנקט פטרבורג גוועים לאטם והמארכת שלי סוחטת מהכלי בנועם את הפרק הראשון, המפורסם, בסונטת אור הירח של בטהובן. היא מנגנת היטב, אף שהנגינה טבולה בטיפיפונת סכרין, במחנק של כרים.

לנין אהב מאוד מוזיקה, ובייחוד אהב פסנתר. כל ספרי הלימוד הקפידו להזכיר את הפרט הזה, וכן את חיבתו לילדים ולחתולים. לנין שאני מחפשת

הוא לנין פחות מתוק. אני רוצה למצוא את האדם שאש קרה ואוכלת בערה בעצמותיו. לא תחרות וקוקוסים שינו את העולם. הנה הוא לפני, מודר את החדר בצעדים קצרים. אין לו סבלנות לצלילים המלטפים. כמו תחביב אחר שלו – שחמט – מוזיקה הסיחה את דעתו מהמהפכה. "איני מכיר דבר גדול כאפסיונטה", אמר פעם, "שמח הייתי להאזין לה יום-יום. אלא שאסור לי להאזין למוזיקה לעתים מדי קרובות. היא מרופפת את עצביך, מעוררת רצונך לומר דברים אוויליים, נחמדים, וללטף ראשי הבריות... לעולם אל תלטף ראשו של אדם – עוד עלול הוא לנשוך ירך ולגדוע אותה. עליך לרוצץ ראשו ללא רחם".¹⁰